

Az első világháború folyamán mindkét harcoló fél, az Antant és a Központi Hatalmak, több millió katonát ejtettek hadifogságba. A háború végéig az adott országoknak lehetőségükhöz mérten a foglyok ellátásáról – a különböző nemzetközi egyezmények betartásával – gondoskodni kellett. Az Osztrák–Magyar Monarchia területén több tucat hadifogolytábort létesítettek, amelyek természetesen nem közvetlenül frontvonalakon vagy a külső hadművelési területeken voltak, hanem azoktól távol, a hátszágban. A különböző katonai kerületek közül a legtöbb ilyen fogolytábor a császári és királyi V. Pozsonyi Katonai Kerület területén jött létre, így Sopron megyében és a szomszédos vármegyékben is.¹ Az első táborok felállítására már 1914 augusztusának végén sor került, Nagymegyér és Boldogasszony községek mellett. A boldogasszonyi – a debreceni és az Esztergom-kenyérmezei táborral egyetemben –, törzstáborként funkcionált, vagyis mint fogadótábor a hadifoglyok vizsgálatával, nyilvántartásával és elosztásával foglalkozott.² A vármegye gazdasági életét kezdetben és elsősorban mégis a sopronnyéki tábor támogatta, amely akkoriban a legtöbb munkást adta a különböző településeknek³ (1–2. kép). Emellett az évek során nagyobb munkásosztagok érkeztek Csótról, Somorjáról, Esztergom-Kenyérmezőről, Boldogasszonyról, sőt Aschach an der Donau táborából is.⁴

A hadművelési területeken kívül fekvő fogolytáborokat 1915-től évenként mind Ausztriában, mind Magyarországon különböző missziók⁵ látogatták, akik a munkára kiadott foglyok életkörülményeit vizsgálták. Az első ellenőrzésre 1915 novemberében került sor, orosz vöröskeresztes ápolónők részvételével. A munkahelyek megtekintése előtt a földművelésügyi miniszter arra kérte a hatóságokat, hogy előbb ellenőrizzék a gazdaságokat, hogy a munkaadók és a községi előjárók az előírt eljárásokat

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában „Sopron és a Nagy Háború” címmel 2018. május 15-én rendezett konferencián elhangzott előadás kibővített változata.

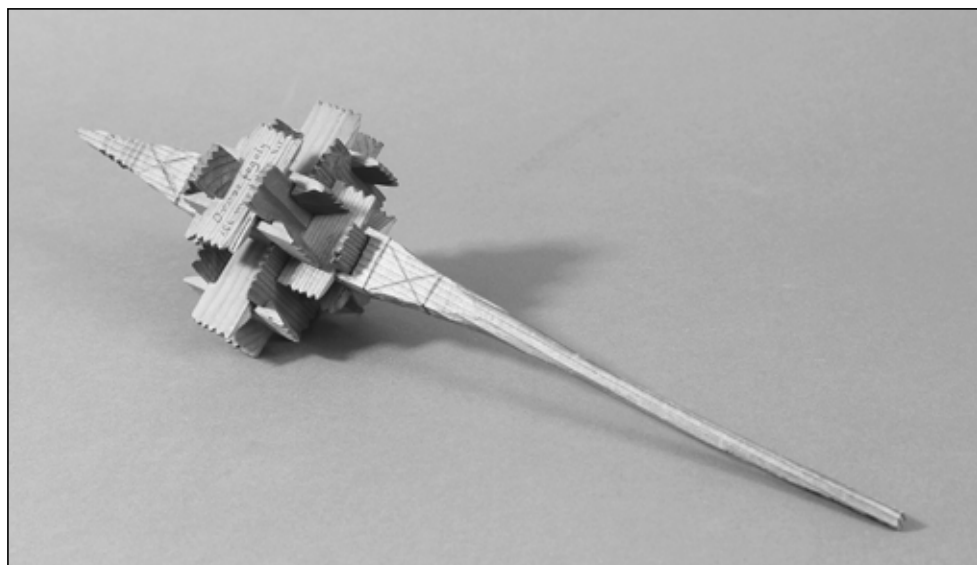
¹ *Herbert Brettl*: Das Kriegsgefangenen- und Internierungslager Boldogasszony/Frauenkirchen. „Sie leben nicht mehr Gegenwart, sondern der Zukunft zuliebe”. Halbtorn, 2014. 11.

² *Paksy Zoltán*: Hadifogolytáborból internálótábor. In: 1916. A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról. Szerk. Egyr Gábor, Kaba Eszter. Budapest, 2017. 159.

³ A tábor hadifogoly-létszáma 3000–4000 között mozgott, de 1916 márciusáig naponta 400 főt így is kiutaltak munkára, amely a következő években csak fokozódott. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: MNL GYMS SL.) XV. 46. Soproni Levéltárban elhelyezett kéziratok gyűjteménye. *Ernst Mihalkovits*: Das Kriegsgefangenen- und Internierungslager des 1. Weltkrieges in Neckenmarkt mittlers Burgenland 1915–1919. Dissertation. 23., 86.

⁴ Herbert Brettl szerint 1915-ben a Monarchia területén őrzött 600.000 hadifogoly 60 % már a helyi gazdaságokban dolgozott.

⁵ 1915 és 1916 között dán–oros, 1917-től spanyol missziók.

1. kép, 2. kép. Sopronnyéki orosz hadifoglyok által készített emléktárgyak a Soproni Múzeum gyűjteményéből

alkalmazzák-e? Ez azért is fontos volt, mert a kialakult vélemény, döntő hatással lehetett az Oroszországban lévő magyar hadifoglyokra is. Különösen a szállásokra, az egészséges táplálkozásra, a bánásmódra (pihenőnap, ebédszünetek, bántalmazás elkerülése, stb.) helyezték a fő hangsúlyt. A misszió tagjaival feltétlenül kedvesen és előzékenyen kellett bánni, hogy azok kedvező képet kapjanak. A Belügyminisztérium részéről fontosnak tartották, hogy a hadifoglyoknál az ilyen szemlék előtt a lerongyolódott ruhanemüket azonnal pótolják, s ha ez a katonaság részéről nem volt lehetséges, akkor kiutalással arra a munkaadót kötelezték.⁶ Általában a missziók több csoportra osztva, egyidőben, különböző fogolytáborokat ellenőriztek.

1916-ban összesen négy misszió érkezett az országba. A IV. számú a pozsonyi katonai kerület táborait tekintette meg – így a Sopron vármegye területén lévőket is –, és a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében visszásságokat állapított meg.⁷ Szóvá tették, hogy a csendőrség egyes közegei vizsgálat nélkül, a munkaadók vagy a kísérő legénység kérésére a munkára kiadott foglyoknál a „kikötést” mint fenyítést alkalmazták.⁸ A foglyok ellen tett feljelentések sokszor túlzóak voltak. 1917-től az orosz fél helyett már a spanyol misszió tagjai felügyelték az állapotokat, ugyanis az orosz hadifoglyok védelmével a bécsi spanyol nagykövetet bízták meg.⁹

Visszaélések, atrocitások

1917 februárjában a soproni főszolgabíró utasítása ellenére többször is előfordult, hogy a mezőgazdaságban alkalmazott hadifoglyokat a földtulajdonosok nem jelentették be, holott erre minden szombaton sort kellett volna keríteniük.¹⁰ Ezért utasították a községek bíróit, hogy a fogolytartó gazdákkal számoltassák meg, kinél van új fogoly, vagy kinél nem maradt meg a kiutalt személy szökés, betegség, táborba való visszarendelés miatt vagy más okból. Az így kapott információkat a jegyző továbbította a főszolgabírónak. Erre azért volt szükség, mert a hadifoglyok kiutalása, kiegészítése vármegyénként attól függött, hogy mekkora létszám szerepelt az állományjegyzékben.¹¹ A Sopron vár-

⁶ MNL GYMS SL. IV. B/409. Alispáni iratok 1872–1945. 5565/1917. Dán–oroszl misszió szemleutazása. 296. doboz.

⁷ Ernst Mihalkovits adatai szerint 1918. augusztus 16-án a sopronnyéki hadifogolytáborból három olasz tisztnek sikerült megszöknie, akik a torinói kihallgatás során rossz élelmézésről és a foglyok kifosztásáról számoltak be. A vádak mellett viszont arra is fény derült, hogy a foglyok gyakorta provokálták az őröket. *Ernst Mihalkovits: A sopronnyéki (Neckenmarkt) első világháborús hadifogoly és internálótábor.* In: *Az első világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Mura vidékéig.* Szerk. Trukáné Katona Zsuzsanna. Győr, 2009. 202.

⁸ A fenyítő módszer alkalmazását a korabeli szolgálati szabályzat egyébként engedélyezte, amit nem csak hadifoglyokkal szemben, hanem saját állományú katonák esetében is használtak. *Böszörményi János: Hadak útján – Hadak szolgálatában V. Irodalmi Szemle* 25. (1982) 5. sz. 438–443.

⁹ MNL GYMS SL. IV. B/409. 5565/1917. Dán–oroszl misszió szemleutazása. 296. doboz.

¹⁰ A hadifoglyok bejelentési kötelezettségét a 300/1916. eln. mezőg. A. oszt. rendelete mondta ki.

¹¹ A hadifoglyok igénylése a községi eljárásnál vagy a Sopron vármegyei 1916-ban felállított Törvényhatósági Munkabizottságnál történt.

megye felett katonai közigazgatást gyakorló cs. és kir. pozsonyi katonai parancsnokság számos hanyagságról szerzett tudomást. Az egyik, legtöbb hadifoglyot alkalmazó gyár, a petőházi cukorgyár például már 1916 decemberében visszaküldte az egy hónappal korábban a sopronnyéki (Neckenmarkt) hadifogolytáborból kapott 50 személyt, de ez csak 1917 februárjában derült ki. 1916 júniusában pedig, az Aschach an der Donau hadifogolytáborból érkező 300 személy kilétéről és elhelyezéséről a községek hanyagsága miatt, semmilyen információval nem rendelkeztek.¹² A súlyos mulasztások miatt lehetett olyan, hogy a papíron vezetett állomány nagyobb volt, mint a ténylegesen rendelkezésre álló munkaerő. Újabb kérelmezés eredménye pedig gyakorta elutasítás lett.

1917 folyamán több bejelentés érkezett az alispáni hivatalhoz, hogy a mezőgazdasági munkára kiadott hadifoglyok viselkedése, vagy esetenként az őket alkalmazó gazdák hozzáállása, nem megfelelő. Ez súlyos problémát jelentett, ugyanis a nyári nagy mezőgazdasági munkálatok csak épphogy elkezdődtek. A hivatal kivizsgálva az ügyet 1917. június 12.-én a 8062/1917. körrendelet bocsátotta ki.¹³ Az alispán indítványozta, hogy a foglyokkal minden körülmények között bánjanak emberségesen, munkakedvüket és teljesítményüket pedig jó bánásmóddal, a kedvezmények és díjak biztosításával növeljék. Ugyanakkor a tapasztalatok alapján nem volt szabad a megengedett határokat átlépni, vagyis a bizalmaskodásnak, ahogy ő fogalmazott: „... komázásnak, családiaskodásnak helye nincs”. A munkaadók szabálysértéseire az egyik legjobb példa Ganzoni Pál sopronpusztai bérlő esete. Ganzoni 1879-ben még Triesztben született, de a jobb élet reményében családjával Svájcba települt. A háború kitörésekor viszont már Sopronpuszta névjegyzékében, mint vagyonos svájci bérlő szerepelt. 1917-ben a Törvényhatósági Gazdasági Munkabizottságtól 18 orosz hadifoglyot kért és kapott, akiket a kenyérmezői hadifogolytáborból utaltak ki. December 27-én három orosz fogoly, név szerint Iván Licsenka, Iván Bandor és Efin Leanow istentiszteleten való részvételre kapott engedélyt. Miután Sopron városából vásárnap hazatértek, megtagadták a munkát. A bérlő ezért őket tettelegesen bántalmazta, a foglyokat többször arcon ütötte, amit vallomásában nem is tagadott. A kiutalt munkásosztag egésze még aznap a hadifogoly ügyeleti tiszthez fordult, hogy panasszal éljenek. Az alispáni hivatal rögtön megindította Ganzoni ellen a kihágási eljárást, s az ügyet Sopron város rendőrkapitányságához továbbította. A hadifoglyok természetesen nem maradhattak tovább a bérlőnél, aki így elvesztette nemcsak a letett pénzbeli biztosítékot, de meg kellett térítenie az elszállításuk és étellemezésük költségeit is a helybeli 10. számú hegyi tüzérezrednek. Ganzoni pere végérvényesen 1918. február 19-én zárult le, a bíró további egy napi elzárásra és 15 korona mellékbüntetés megfizetésére kötelezte őt.¹⁴

Ha ilyen és ehhez hasonló esetekre bizonyítékot találtak, elsősorban azokat az egyéneket büntették, akikhez a foglyok kiutalásra kerültek. A hadifoglyok ennek követke-

¹² MNL GYMS SL. IV./B. 409. 2236/1917. Dr. Müller hadifogoly ügyeleti tiszt panasza a községek ellen a munkára kiadott hadifoglyok és internáltak létszámváltozásának hanyag bejelentése miatt. 293. doboz.

¹³ A szabályozásokat nem maga az alispán rendelte el, hanem annak távollétében Ferták Jenő főjegyző.

¹⁴ Az egy napi elzárást, további 15 korona lefizetésével megváltotta. MNL GYMS SL. IV./B./409. 11280/1918. Ganzoni Pál sopronpusztai bérlő elleni panasz hadifoglyainak bántalmazása miatt. 318. doboz.

tében a községben felállított csoportos szállásra kerültek, ha pedig további probléma merült fel, akkor az egész település büntethetővé vált, oly formában, hogy megvonták tőlük a hadifogoly munkaerőt.

Azokban az esetekben, amikor hadifoglyok ellenszegültek, vagy szánt szándékkal nem végezték a munkát, a munkaadók azonnal a legközelebbi csendőrőrhöz fordulhattak. Az alispán úgy vélte, hogy megfelelő bánásmóddal az ilyen jellegű ügyek viszont elkerülhetők. Körrendeletben külön kitértek arra a problémára, amely az elmúlt időszakban már tapasztalható volt, hogy a foglyok a munkát követően elcsatangoltak, sokszor a helyi kocsmában kötöttek ki,¹⁵ vagy inzultálták a lakosságot, ritkább esetben pedig szökést kíséreltek meg.¹⁶ Azok a személyek tehát, akik az elkóborolt foglyokat befogadták, vagy a szomszédos gazdától különböző ígéretekkel elcsábították, vagy magát a szökést segítették elő, kihágást követtek el.¹⁷ A kiutalt foglyok bejelentésén így szigorítottak. 1917 júniusától kezdve már nem volt elég csak a hadifoglyok számát megadni, hanem fel kellett tüntetni vezetőket és keresztnevüket valamint a kibocsátó hadifogolytábor helyét. Aki ezt elmulasztotta, az nem csak a munkaerőt veszítette el, hanem a kauciót is, emellett kihágási eljárást indíthattak ellene. Külön engedélyre volt szükség hadifoglyok kicseréléséhez, ennek következtében a hadifogolytáborba való önkényes visszazállítás, vagy a gazdák egymás közti csereberéje nem működhetett tovább.

Nők és munkára kiadott hadifoglyok kapcsolatai

A hadifoglyok nőkkel való érintkezése kényes témának számított a Hadügyminisztériumban, sokszor az ilyen ügyeket megpróbálták elutasítani, vagy szigorúan büntetni. A főispán 1918. március 16-án levelet intézett az alispánhoz, miszerint: *„Orosz hadifogságba került katonáink visszatérése bármily nagy jelentőségű körülmény is, katonai és nemzetgazdasági szempontokból az államra nézve, magára az állam rendjére azonban az esetben, ha ez alkalomból a szükségessé vált intézkedések meg nem tételnek, s a már tett intézkedések a legmesszebbmenő lelkiismeretességgel és eréllyel végre nem hajtatnak kiszámíthatatlan veszéllyel járhat.”*¹⁸ Ezért, a legfontosabb a hazatérő hadifoglyok ellenőrzése és otthonuk nyugalmának a biztosítása volt. Itt elsősorban a házasságtörést elkövetett feleségek, tiltott viszonyból származó gyermekeire gondoltak. A megrázkódtatások elkerülése végett a kapcsolatokból származó gyermekeket állami gyermekmenhelyeken kívánták elhelyezni. A Hadügyminisztérium által hadifoglyok és a helybéli nők házassági szándéka minden esetben elutasításra került.

¹⁵ Külön büntették azokat a személyeket (kocsmáros, italkiméréssel foglalkozó) is, akik szeszes italt adtak el foglyoknak, vagy esetleg olyan személyeknek, akik pénzért vagy ingyen, de továbbadták azt számukra. MNL GYMS SL. IV.B/409. 8062. /1917. Hadifoglyok viselkedése és egyes gazdáknak a hadi foglyokkal való bánásmódja ellen. 298. doboz. 8.

¹⁶ MNL GYMS SL. IV.B/409. 8062. /1917. Hadifoglyok viselkedése és egyes gazdáknak a hadi foglyokkal való bánásmódja ellen. 298. doboz. 7.

¹⁷ A kihágás büntetése a 3000/1917. Hadügyminisztériumi rendelet alapján 2 hónap elzárás és 600 korona pénzbírság lehetett.

¹⁸ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 11.

„Azokat a hadifoglyokat, akik nőszemélyekkel való érintkezéssel megbotránkozást okoznak, be kell vonultatni a táborba, mert sem erkölcsi sem közegészségügyi szempontból ez nem tűrhető”.¹⁹ Így nemcsak tüntetéseken, körmeneteken, de táncmulatságokon sem vehettek részt. A 22222/Abt. 10. Kgf. sz. rendelet melléklete viszont kimondta azt, hogy a vendéglők látogatása munkaszünetben és a munka után este 21:00-ig kíséret mellett megengedhető volt. A csepregi járás főszolgabírója viszont ezt félreértelmezhetőnek tartotta, ugyanis a hadifogoly „... vendéglő látogatása alatt nem érthet mást, mint a kocsmázást”. Véleménye szerint határozottabb különbséget kell tenni vendéglő és kocma között, mivel a 31500/16. sz. hadügyminisztériumi rendelet a szeszes ital kiszolgálását tiltotta. Az ügy tisztázására azért is szükséges volt, mivel nem sokkal a melléklet 1918. április 2-ai kihirdetését követően, Bükön részeg hadifoglyok a helyi bírót megsebesítették. A tilalom ellenére is gyakori esetek voltak a részegségből elkövetett kihágások.²⁰ Ernst Mihalkovits a helyi sajtóra hivatkozva egy olyan esetet is közöl, amikor fogolyszökés alkalmával orosz tisztek egy, a földeken dolgozó nőt megerőszakoltak és késsel megsebesítettek.²¹ 1918 nyarán a Császári és Királyi Hadügyminisztérium arról értesítette a földművelésügyi minisztert, hogy a tudomásukra jutott, a hadifoglyok, különösen az olaszok, Sopron vármegye területén is több esetben ellenszegülnek az érvényben lévő rendeleteknek.²² Őrizet nélkül közlekednek a településeken. Este 21:00 után a kocsmában tartózkodnak, koldulnak, a lakossággal érintkeznek, sőt sokszor megfenyegetik őket. A miniszter szerint ilyen jellegű szabad mozgásuk rontja a fegyelmet és segíti a munkakerülést.²³ A járások főszolgabírói ezen túl, a felmerülő problémákról állandó jelentést kellett, hogy tegyenek az alispánnal. Még 1918 októberében is érkeztek ehhez hasonló bejelentések. A felsőpulyai és a nagymartoni járás főszolgabírói véleményezése alapján járásukban ilyen esetek nem is fordultak vagy fordulhattak elő, mert nem voltak olasz hadifoglyok a területükön kiadva munkára. A csepregi vagy csornai járásokban ugyan dolgoztak olasz hadifoglyok, de a háború utolsó két hónapjában már semmilyen atrocitás nem fordult elő.

A hadifoglyok bérilletményei

1917 májusában a földművelésügyi miniszter tudomására jutott, hogy némely törvényhatóságban a gazdasági munkabizottsághoz beosztott tiszt olyan utasításokat adott, hogy a hadifoglyok bérét emelni kell, annak ellenére, hogy a szabályzat azt nem írta elő. Az államtitkár helyeselte a kezdeményezést mivel a többlet járadék növelhette a munkások

¹⁹ MNL GYMS SL. IV.B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 34.

²⁰ MNL GYMS SL. IV.B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 46.

²¹ *Mihalkovits*: i. m. 202.

²² Ellenszegülés vagy munkamegtagadás esetén a hadifogoly azonnal a katonai munkásosztagba került vissza, szökés esetén viszont más szempontokat vettek figyelembe. Ott az elfogatásának idejétől és helyétől tették függővé, hogy hová is kerül. Előző munkahelyére szállították korlátozott szabadságmegvonással, ha a szökés tárgya például kocsmái „kiruccanás” volt.

²³ MNL GYMS SL. IV./B./409. 5292/1918. Hadifoglyok rendetlenkedéseiről jelentések. 314. doboz.

munkakedvét és eredményességét.²⁴ Ferták Jenő jelentése szerint viszont, a vármegye területére kiadott foglyok sok esetben csak kisebb juttatásban részesültek, vagy egyáltalán nem kaptak pótlékot, ráadásul még az élelmezésük is hiányos volt. A gazdák többsége inkább több foglyot alkalmazott kevesebb bérért, mint fordítva. A munkabérpótlék minimuma ekkor csupán 15 fillér volt.²⁵ A munkára kiadott hadifoglyok bérimletményének rendezése a háború alatt többször felmerülő probléma volt. 1917. augusztus 30-án a Császári és Királyi Hadügyminisztérium 41.000 Abt. 10/Kgf. számú intézkedését a kormányhatóságok megtárgyalták, s arra a döntésre jutottak, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részére a legkisebb munkabérpótlék napi 30 fillér lehet, míg az egyéb (bányák, kohók, üzemek, közlekedési vállalatok stb.) esetében 50 fillér (3–4. kép). Ez az összeg minden egyes foglalkoztatóra vonatkozott, tekintet nélkül arra, hogy magánszemély, társaság, község, állam vagy törvényhatóságról beszélünk. A munkaadónak az összegben változtatni nem lehetett, de a kifizetett összeg növekedhetett 10 naponként maximum 25 koronára, ha túlórázott, de ez volt a maximális pénzmennyiség is, amelyet kézhez kaphatott. Ha a munkaórája és teljesítménye azt meghaladta, akkor a vállalkozó a többletet az illetékes táborba utalhatta át. Az adott pénzüsszezből ugyanakkor a hadifogoly csak megengedett árucikkeket vásárolhatott. Hajas Antal alispán ezeket az intézkedéseket még 1917. szeptember 17-én közhírré tette.²⁶

Azt viszont kikötötték, hogy a munkabérpótlékot nem szabad természetbeni szolgáltatásokkal, például szeszes itallal pótolni. Az olasz hadifoglyok mindezek ellenére ugyanannyi juttatásban részesültek, ha dolgoztak, ha nem.²⁷ A hadifogoly ügyeleti tiszt, Müller József főhadnagy, felhatalmazást kapott arra, hogy ezt szigorúbban ellenőrizze, s ha visszaélést tapasztal (nem értékeli eléggé foglyait, az élelmezés és a velük való bánásmód rossz), akkor a hadügyi igazgatóság fölmondja a gazdával kötött szerződést.²⁸ A fokozott ellenőrzés nagyobb igénybevételt követelt meg az ügyeleti tiszttől, akinek közben az adminisztratív munkákat is el kellett látnia. 1918. májustól a gördülékenyebb munkavégzés érdekében, a csendőrséget megerősítették és egy második hadifogoly ügyeleti tisztet is a vármegyei gazdasági munkabizottsághoz irányítottak. A Hadügyminisztérium Abt. 10.52.000 res. rendelete szerint pedig az aratási vagy a tavaszi vetési munkálatok kezdetével az illetékes cs. és kir. katonai parancsnokságtól, valamint a honvéd kerületi parancsnokságtól újabb egy-egy tiszt kirendelhető volt.²⁹ A vármegye területén ekkor már körülbelül 8000 hadifoglyot őriztek és alkalmaztak. A Breszt-Litovszk környéki béketár-

²⁴ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. A Földművelésügyi Minisztérium államtitkárának rendelete valamennyi alispánjának. 297. doboz.

²⁵ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. A Cs. és kir. Hadügyminisztérium Abt. 10./Kgf. Nr. 13102. rendelete a katonai parancsnokságoknak. 297. doboz.

²⁶ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. 297. doboz.

²⁷ Az olasz hadifoglyok zsoldját még az Abt. 10 Kgf. 7759 es 1916. rendelet határozta meg.

²⁸ MNL GYMS SL. IV.B/409. 5714 /1917. Munkabérpótlék hadifoglyoknak. A járások fősolgabíróinak, s a városok polgármestereinek szóló levél. 297. doboz.

²⁹ MNL GYMS SL. IV./B. 409. 5292/1918. Hadifoglyok rendetlenkedéseiről jelentések. 314. doboz.

3. kép, 4. kép. A sopronnyéki foglyótáborban használt, saját gyártású készpénz. (Soproni Múzeum)

gyalások következményeként 1918. május 1-től az orosz hadifoglyok eltérő bánásmódban részesültek, mint más nemzetiségek tagjai, amely a többi hadifogolyból több esetben zúgolódást válthatott ki. Ehhez hasonló eset történt a büki cukorgyárban, amely nézeteléréseket sikerült elintézni, de az őrségeket vagy megerősítették, vagy pedig kicserélték.

1918 tavaszán már több bejelentés érkezett a tekintetben, hogy a munkára kiutalt hadifoglyok nem hajlandók elvégezni a rájuk kiszabott feladatokat, s kéri a táborokba való visszazállításukat. Egyik ilyen nagyobb lázongás Ruszt városában történt. Müller József – ekkor már századosi rangban lévő – ügyeleti tiszt 1918. március 22-én kiszállt a városba, hogy a félreértéseket kezelje. A vizsgálat kiderítette, hogy a felbujtók volt oroszországi magyar hadifoglyok és a községben élő napszámosok voltak. Előbbiek azt állították, hogy az Oroszországban lévő hadifoglyoknak már nem kell dolgozniuk, ha van elég pénzüik, akkor hazatérhetnek. Az utóbbiak pedig nagyobb napszámosi díj elérését szerették volna oly módon, hogy kevesebb fogoly dolgozik a mezőkön. A város alkalmazásában ekkor 83 orosz hadifogoly állt.³⁰

³⁰ MNL GYMS SL. IV.B/409. 4366/1918. Ruszti hadifoglyok renitens viselkedése. 312. doboz.

1918. május 1-től az orosz hadifoglyoknak már ugyanaz a bérilletmény járt, mint a magyar honos személyeknek mezei és ipari munka után egyaránt. Ennek következtében viszont a gazdák egy része már nem tudta vállalni, és a kormány nem is kényszeríthette a hadifoglyok foglalkoztatását, így további sorsukat meg kellett határozni. Azt világosan leszögezték, hogy a kiutalt személyeket a táborba nem lehet visszaszállítani, hanem el kell irányítani őket más munkabizottságokhoz, ha nem volt rájuk kereslet, akkor azt a Földművelésügyi Minisztérium munkásügyi osztályának 8 napon belül bejelentették. A gazdák figyelmét felhívták arra, ígérjék meg, hogy szabályszerű elszállításukig, ha a hadifogoly lelkiismeretesen és jól dolgozik, akkor (mintegy bónuszként), a munkabéren felül további pénzbeli juttatásban részesülhet. A bérek meghatározása viszont ezen túl az elsőfokú közigazgatási hatóság kötelessége lett. A Minisztérium a munkások számára napi 5 korona munkabért állapított meg, de a hatóságok különböző jogcímeneként azt csökkenthették, a minimum összeg viszont nem szállhatott 1 korona alá³¹ (5–6. kép). A fennmaradt jelentések alapján a kismartoni járásban dolgozók jártak a legjobban, ugyanis ott a főszolgabíró napi 2 koronát és teljes ellátást állapított meg, míg a kapuvári napi egy koronát, mivel a hadifoglyok ételmezése a jelenlegi viszonyok mellett 4 koronát emészt fel. Érdekes viszont a csornai járás főszolgabírójának elemzése, aki szerint az 5 koronából 3-at az ételmezésre, 2-t a ruházkodásra fordítanak,³² így bérilletmény nem is járna a foglyoknak, így csakis a 22222. sz. Honvédelmi Minisztérium rendeletre hivatkozva ítélt meg 1 koronát.³³ A hatályba lépett 56700/1918. sz. rendeletre tekintettel, a gazdák szinte azonnal az orosz hadifoglyok kicserélését kérvényezték olasz vagy szerb foglyokra, mivel saját kiadásai így megnövekedtek. A Földművelésügyi Minisztérium ezt teljes mértékben céltalannak nevezte, ugyanis nem voltak olyan nagy számban a vármegye területén, hogy a cserét zökkenőmentesen kivitelezzék.³⁴

A hadifoglyok foglalkoztatásakor figyelni kellett olyan esetekre is, amelyek 1918 folyamán mind gyakrabban fordultak elő, különösen 1918 júniusában, hogy az Oroszországból hazatért vagy megszökött volt magyar hadifoglyok hazatérésüket nem jelentették a hatóságoknak, munkát vállaltak, de az ott kapott orosz egyenruhát megtartották, aminek segítségével orosz hadifoglyoknak adták ki magukat. A renitenseknek így a legtöbb esetben sikerült elkerülni az újbóli katonai szolgálatot. A Belügyminisztérium velük

³¹ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 18. p.

³² Az orosz foglyok ruhával való ellátása 1918. május 1-ig a hadifoglytábor parancsnokságok feladatkörébe tartozott. Ezt követően, mivel már nem tekintették őket hadifoglyoknak és úgy is polgári munkára voltak beosztva, a törvényhatóságok vették át a bőr és cipőmennyiségek kiutalását. Annak nagyfokú hiánya miatt viszont a Kereskedelemügyi Minisztérium inkább a fatalpú cipők használatát javasolta, amely a lakosság körében úgysem számított népszerű terméknek. MNL GYMS SL. IV. B/409. 11273. Az orosz hadifoglyok cipővel való ellátása tárgyában Kereskedelemügyi Minisztérium körrendelete. 318. doboz.

³³ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 26., 36–37.

³⁴ MNL GYMS SL. IV. B/409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 57.

5. kép, 6. kép. 1918-tól a munkára kiadott hadifoglyok minimum bérilletménye. (Soproni Múzeum)

szemben az 1568/VHK. számú körözést kiadta. A konkrét eseteket pedig az illetékes katonai parancsnokság vezérkari osztályával kellett közölni.³⁵

A hadifoglyok hazaszállítása 1918 őszétől

Az állami propaganda még 1918 szeptemberében is azon volt, hogy a fogolycserék által hazatérni szándékozó volt orosz hadifoglyok minél kedvezőbb képet adjanak Magyarországról. Ennek érdekében elutazásuk előtt felolvasásokat tartottak a politikai, szociális és közgazdasági viszonyokról. Olyan irányba próbálták meg befolyásolni őket, hogy „... a hadifogság számtalan benyomásai közül csak az örömdetesek rögzíttessenek meg...”³⁶ A Kereskedelemügyi Minisztérium hangsúlyozta, hogy a háborút nem ők akarták,

³⁵ MNL GYMS SL. IV. B/409. 9046/1921. Oroszországból hazaszökött katonáink közül többen orosz egyenruhában dolgoznak itthon, hogy további katonai szolgálat alól kibújjanak. 317. doboz.

³⁶ MNL GYMS SL. IV.B./409. 15738/1918. Az orosz hadifoglyok kicserélése iránti Kereskedelemügyi Minisztérium rendelete. 320. doboz. 2.

a béke hívei voltak, s sajnálják, ha sokaknak a fogság ideje alatt kellemetlenségekkel kellett szembe nézniük, de „... az orosz foglyokat ért sérelmek sohasem fakadtak ellenszenvből, avagy gyűlöletből, hanem azok a háború okozta számtalan és leküzdhetetlen nehézségeknek következményei voltak...”³⁷

A pozsonyi cs. és kir. katonai parancsnokság 1918. október 7-én kelt parancsa folytán elrendelték, hogy a vármegyék területén még meglévő orosz, azon belül is különösen a kaukázusi származásúakat folyó hó 30-ig küldjék haza.³⁸ A háború utolsó hónapjában még mintegy 424.000 hadifogoly tartózkodott az országban, közel háromnegyedük orosz nemzetiségű volt. A döntő többségük november közepén elhagyta az országot, de kisebb számban egészen 1920-ig maradtak az új államalakulat határai között.³⁹

Mezőgazdasági munkákra kiadott hadifoglyok száma településenként 1919. március 29-én⁴⁰

Település	Hadifoglyok száma és nemzetisége
Bogyoszló	1 orosz
Borisfalva	2 orosz
Bó	1 orosz
Bósárkány	2 orosz
Bük	4 orosz
Csepreg	2 orosz
Czinfalva	2 orosz- 2 olasz
Dasztifalu	2 olasz
Dénesfa	1 orosz
Feketeváros	4 orosz
Fertőendréd	1 orosz
Gyóró	1 orosz
Harka	1 orosz
Kapuvár	3 orosz
Káptalanvis	1 olasz-1 orosz
Keresztény	1 orosz

³⁷ MNL GYMS SL. IV.B./409. 15738/1918. Az orosz hadifoglyok kicserélése iránti Kereskedelemügyi Minisztérium rendelete. 320. doboz. 2.

³⁸ MNL GYMS SL. IV.B./409. 16048/1918. Hadifogoly ügyeleti tiszt a hadifoglykor kicserélése tárgyában. 320. doboz.

³⁹ *Fóris Ákos: Orosz hadifoglyok Magyarországon 1918 végén.* In: *Világháború, Világforradalom, Világbéke.* Szerk.: Krausz Tamás – Katkó Márton Áron – Mészáros Zsófia. Bp., 2017. 57–72.

⁴⁰ MNL GYMS SL. IV.B./409. 1546/1919. Hadifoglyok számának bejelentése. 325. doboz. 1–3.

Kisgeresd	3 orosz
Locsmánd	1 orosz
Magyarkeresztúr	1 orosz
Mesterháza	1 szerb
Nagygeresd	1 orosz
Rábakecöl	2 orosz
Rábatamási	1 szerb
Répcsecsáford	1 olasz
Röjtök	2 orosz
Ruszt város	1 orosz
Savanyúkút	1 orosz
Szentmargitháza	2 orosz
Szil	2 orosz
Veszkény	2 orosz
Összesen:	53, ebből 45 orosz, 6 olasz, 2 szerb

A fegyverszüneti megállapodást követően már 1918. november 13-án olyan rendeletet bocsátottak ki, hogy azok a hadifoglyokat,⁴¹ akik mezőgazdasági munkára nem voltak beosztva, gyűjtőállomásokra kell szállítani, hogy hazaszállításukat elkezdhessék. Az olaszok viszonylatában külön távirat érkezett a soproni munkabizottságnak a Hadügyminisztériumtól, hogy azokat minél hamarabb a Tolmein melletti Santa Luciába kell irányítani, ellátva őket háromnapos étellel.⁴²

1919 tavaszán, néhány nappal a Tanácsköztársaság megalakulása előtt, a magyar Hadügyminisztérium elrendelte a még visszamaradt volt olasz hadifoglyok hazaszállítását. Ezek többsége már nem a hadifogolytáborokban élt vagy dolgozott, hanem a korábbi munkaadójuknál. Az olaszokat Sopron vármegye területéről Győr városába szállították, ahol az egyik laktanyában kialakított gyűjtőállomáson szállásolták el őket addig, míg 30-40 fős csoportokban útnak nem indították őket hazájukba a Bécs–Innsbruck vonalon. A volt foglyok utazási igazolványokat kaptak, utazásukat pedig a katonai kincstár fedezte. A vármegye területéről történő elszállításukat megelőzően a betegekről, az egészségesekekről és a letelepedni akaró személyekről listákat készítettek, név és tartózkodási cím megjelölésével, amelyeket – akár távirati formában –, közvetlenül a Hadügyminisztériumhoz továbbították.⁴³ Ennek ellenére a Belügyminisztérium még 1920-ban is adott ki

⁴¹ Ez alatt kizárólag az olasz, szerb, montenegrói, francia és angol volt hadifoglyokat értették.

⁴² MNL GYMS SL. IV.B./409. 2839/1919. Orosz hadifoglyokra új szabályzat. 327. doboz. 78.

⁴³ MNL GYMS SL. IV.B./409. 1310/1918. Olasz hadifoglyok összeírása. 324. doboz.

olyan rendeletet, amely a volt olasz hadifoglyok összeírásáról, kicseréléséről intézkedett.⁴⁴ Ez azért következhetett be, mert az 1919-es felhívás már túl későn érkezett, hiszen 1919. március 21-én a kommunisták kerültek hatalomra. Mivel Entzbruder Dezső, Sopron vármegye katonai biztosa 1919. április 16-án a főispáni hivatalt arra utasította, hogy a Magyarország területén lévő, vagy az országon és magán a vármegyén keresztül hazatérni akaró, volt ellenséges hadifoglyokat szólítsák fel a Vörös Hadseregbe való belépésre, ezért sokan bujkálni kényszerültek.⁴⁵ Ha a válasz elutasító volt, azonnal a csóti fogolytáborba szállították őket, s 2-3 heti ottlétük után haza kellett őket bocsátani. Kivételt csak a lakosságnál lévő munkások képezhettek.⁴⁶

Az Északnyugat-Magyarországon lévő hadifogolytáborok és azok foglyai 1917-ig szigorú felügyelet alatt álltak. Azt követően viszont, ahogy a helyi gazdáknak a fokozódó munkaerőhiány miatt mind több és több, olcsó hadifogolyra lett szüksége, a fegyelem lazult. Egyre több kihágást rögzítettek, amiket a vármegyei egyszemélyes hadifogoly ügyeleti hivatal nem volt képes gyorsan és hatásosan megoldani – annak ellenére sem, hogy mezőgazdasági betakarítások idején számuk néhány fővel növekedett. Az Olaszországban és Oroszországban lévő magyar honos hadifoglyok hazatérésének megkönnyítését elősegítve, sokszor el sem rendelték a kiszabott büntetések végrehajtását vagy egyszerűen csak a helyi lakosság ignorálta azt.

⁴⁴ 102010/1920. B. E. Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja. 19. (1921. december 15.) 50. sz. 613.

⁴⁵ Csicserin a bolsevikok külügyi biztosa is a Vörös hadseregbe való belépésre szólította fel a hadifoglyokat. *Fóris Ákos: Orosz hadifoglyok Magyarországon 1919 januárjától a Tanácsköztársaság kikiáltásáig.* In: Kelet-európai sorsfordulók: Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére. Szerk.: Bartha Eszter, Fóris Ákos, Mezei Bálint, Nagy Éva Katalin, Szuda Krisztina Eszter. Bp., 2016. (Kelet-európai tanulmányok; 9.) 224–232.

⁴⁶ MNL GYMS SL. IV.B/409. 6297/1919. Az ellenséges hadifoglyoknak felszólítása a Magyar Vörös Hadseregbe való belépésre. 332. doboz.